

УДК 341.123:061.1ЄС:347.63

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162052>*О. І. Лефтерова*, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДИТИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ВЛАСНЕ ПОХОДЖЕННЯ

Статтю присвячено аналізу норм міжнародного права, які закріплюють право дитини на інформацію про власне походження, а також можливість реалізації вказаного права та випадки його правомірного обмеження. На основі аналізу судової практики Європейського суду з прав людини розглянута можливість правомірного обмеження права дитини на інформацію про власне походження з метою дотримання балансу інтересів учасників відповідних правовідносин.

Ключові слова: право дитини на інформацію про власне походження, дитяча індивідуальність, Конвенція ООН про права дитини, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Інформація про походження дитини є основним елементом дитячої індивідуальності (children's identity), яка, на думку Дж. ван Б'юрен, є по суті визнанням факту її існування, включаючи не тільки сімейні зв'язки дитини, її ім'я та громадянство, а також расову, статеву та релігійну належність [1, с.149].

Визначення походження дитини від своїх батьків необхідне для встановлення місця і ролі дитини як особистості у суспільстві і як суб'єкта у правовідносинах, особливо в сучасних умовах, коли спостерігається зростання числа розлучень; зміни в структурі традиційних сімейних відносин, що обумовлені різноманітністю форм сімейних стосунків і форм батьківства (включаючи монобатьківські сім'ї, фактичні шлюбні відносини, одностатеві шлюби) тощо.

Походження дитини від своїх батьків у більшості країн світу визначається за допомогою біологічного і соціального зв'язку між дитиною та її батьками. Питання про забезпечення права дитини на інформацію про власне походження набуває особливого значення у випадку роз'єднання біологічного і соціального аспектів: при народженні дитини поза шлюбом, при усиновленні дитини, при вихованні дитини вітчимою чи мачухою, при використанні допоміжних репродуктивних технологій, при залученні донора чи сурогатної матері.

З метою дотримання найвищих інтересів дитини, Конвенція ООН про права дитини (далі – Конвенція) закріплює право дитини на інформацію про своє походження як одне з невід'ємних немайнових прав дитини, що потребує закріплення механізму його реалізації та захисту з боку держав-учасниць на законодавчому рівні [2, ст. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених-правників, які досліджують у своїх роботах певні аспекти, пов'язані з правовим регулюванням визначення походження дитини на міжнародному та національному рівнях, зокрема, питання здійснення права дитини на інформацію про власне походження, можна виділити українських науковців: О. Є. Бурлай, О. О. Грабовську, О. О. Пунда, Г. Г. Яблоновську та їхніх зарубіжних колег Н. С. Анцух, Дж. ван Б'юрен, А. Вударські, О. В. Єрохіну, О. Ю. Лебедеву, Х. С. Мірсайєва, А. А. Новікова, Б. Старк. Вагомим внеском у дослідження теми здійснення права дитини на інформацію про власне походження є низка рішень Європейського суду з прав людини і Заключних рекомендацій Комітету з прав дитини ООН щодо застосування положень Конвенції, основні положення яких нами взято до уваги при написанні статті.

Метою статті є дослідження змісту права дитини на інформацію про своє походження в контексті норм Конвенції, а також висвітлення питання про забезпечення здійснення вказаного права та можливості його обмеження на міжнародному та внутрішньонаціональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Право на інформацію про власне походження є невід'ємним правом кожної особи, яка, незалежно від віку, повинна мати можливість використовувати інформацію про своїх батьків, про своє походження з метою захисту своїх прав та інтересів. Інформація про походження дитини виконує не тільки соціальну функцію як інструмент адаптації дитини у суспільстві через свою сім'ю, своїх батьків, а також функцію захисту інтересів дитини, наприклад, коли така інформація необхідна для виявлення у дитини схильності до хвороб, які можуть бути успадковані від батьків, генетичних особливостей розвитку організму дитини тощо. Тому питання щодо регулювання обігу інформації про походження дитини є важливим і потребує уваги законотворців. У зв'язку з цим доречно навести думку О. В. Єрохіної про те, що перед правом, що регулює відносини з обороту інформації про походження дитини, постають наступні завдання: по-перше, забезпечити механізми та інструменти, які дозволяють певною мірою приховати обставини появи дитини у родині, а, по-друге, надати дитині та іншим зацікавленим особам певну автономію в можливості отримання інформації про біологічне коріння дитини [3, с. 98].

Забезпечення права дитини на інформацію про власне походження, тобто на інформацію про батьків дитини, ґрунтується на визначенні, хто є батьками дитини. Так, Програма ЮНІСЕФ щодо роз'яснення та імплементації норм Конвенції наводить наступні категорії батьків: генетичні (особи, які надали біологічний матеріал при заплідненні дитини, як, наприклад, донор яйцеклітини); біологічні (мати, яка народила дитину, і батько, який перебував у шлюбі чи інших взаємовідносинах з матір'ю і визнав батьківство щодо дитини) і психологічні або соціальні (особи, які доглядають і виховують дитину, маючи з нею певний юридичний зв'язок, наприклад, опікуни, усиновлювачі) [4, с. 105]. Така класифікація прийнятна для визначення об'єму взаємних прав та обов'язків між дитиною і кожною категорією батьків. З точки зору нашого дослідження, важливим є досягнення балансу інтересів при забезпеченні права дитини на інформацію про власне походження. Вирішення цього завдання має здійснюватись як на національному, так і на міжнародному рівні.

Стаття 7 Конвенції декларує: «Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування» [1].

На міжнародному рівні, окрім норм Конвенції, право дитини на інформацію про власне походження закріплено у низці документів. Так, стаття 22 Європейської конвенції про усиновлення (переглянутої) говорить про те, що усиновлена дитина повинна мати доступ до наявної в компетентних органах інформації стосовно її походження [5, ст. 22]. Вказана стаття передбачає можливість розкриття для усиновленої дитини інформації про її батьків, навіть у разі, якщо біологічні батьки дитини бажали зберегти анонімність при процедурі усиновлення. Варто зазначити, що об'єм такої інформації обмежений, може бути наявний тільки у компетентного органу і бути відкритим для дитини до настання її повноліття. Водночас, норма є достатньо гнучкою і не порушує таємницю усиновлення. Мова йде про те, що усиновлена дитина має право на отримання інформації про власне походження від компетентного органу, в якого вказана інформація зберігається, як це передбачено зазначеною конвенцією, якнайменше п'ятдесят років [5, ст. 22]. На нашу думку, це положення є достатньо виваженим і компромісним, адже, з однієї сторони, не порушено право дитини на інформацію про власне походження, а з іншої – наскільки це можливо, забезпечено право біологічних батьків на анонімність, тобто, мінімізуються втручання у приватне життя будь-якої особи.

Ще один міжнародний документ – Конвенція про захист дітей і співробітництво у галузі міждержавного усиновлення – закріплює обов'язок держав-учасниць зберігати усю інформацію щодо походження дитини, зокрема, яка стосується особистості її батьків, а також забезпечити доступ дитини до такої інформації, наскільки це можливо, за законом держав-учасниць [6, ст. 30].

Щодо використання формулювання «наскільки це можливо», яке ми зустрічаємо у статті 7 Конвенції і у статті 30 Конвенція про захист дітей і співробітництво у галузі між-

державного усиновлення, варто розрізняти ситуації, коли інформація про батьків дитини зовсім відсутня (наприклад, коли матері не відомо, хто є батьком дитини, або дитина залишена покинутою); ситуації, коли мати відмовляється назвати батька дитини; і ситуації, коли національне право держави забороняє розголошувати інформацію про біологічних батьків дитини [4, с. 106]. У таких випадках Комітет ООН з прав дитини наголошує, що держави-учасниці Конвенції мають здійснити всі можливі заходи для сприяння забезпечення права дитини на інформацію про своїх батьків і своє походження. Комітет акцентує увагу держав-учасниць Конвенції, що забезпечення права дитини знати своїх батьків, наскільки це можливо, має першочергово слугувати забезпеченню найкращих інтересів дитини, тобто в разі, якщо інформація про батьків дитини може нашкодити їй, така інформація може бути прихована від дитини [4, с. 106]. Проте держави-учасниці Конвенції зобов'язані поважати право дитини на інформацію про власне походження і забезпечити його здійснення у межах, які найкраще зберігають баланс інтересів дитини і усіх зацікавлених осіб.

Держави, які підписали Конвенцію, взяли на себе зобов'язання щодо приведення національного законодавства до міжнародних стандартів. Особливо цікавим для нас є стандарти щодо забезпечення права дитини на інформацію про власне походження, що закріплені у українському законодавстві.

Тож, Сімейний кодекс України не містить чіткого закріплення права дитини на інформацію про власне походження, проте законодавець приділяє значну увагу вирішенню питання визначення походження дитини. Глава 12 кодексу присвячена визначенню походження дитини від батька та матері, що, на нашу думку, певною мірою є механізмом реалізації права дитини на інформацію про власне походження, а саме – містить законні підстави встановлення походження дитини від своїх батьків [7, ст. 122].

Одним з національних механізмів забезпечення захисту права дитини на інформацію про власне походження є державна реєстрація дитини одразу після народження. Механізм реєстрації новонародженої дитини закріплений у багатьох міжнародних договорах та є, мабуть, найпоширенішим способом збереження індивідуальності дитини і забезпечення офіційного закріплення її походження від своїх батьків. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права наголошує на тому, що «кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я» [8, ст. 24]. Положення вказаної статті закріплені в сімейному законодавстві більшості країн світу, і цим самим забезпечується реалізація права дитини на інформацію про своє походження, можливість отримання такої інформації.

В українському законодавстві процедура реєстрації дитини після народження регулюється нормами Сімейного кодексу, Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», а також Наказом Міністерства юстиції про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану.

Також норми Сімейного кодексу приділяють увагу забезпеченню права дитини на інформацію про власне походження при усиновленні, а саме, вказано, що усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на отримання інформації про усиновлення [7, ст. 226]. Проте спостерігаються певні протиріччя, адже наступна стаття закріплює право усиновлювача на приховання факту усиновлення від дитини, навіть після досягнення нею повноліття, і право вимагати від інших осіб приховання факту усиновлення [7, ст. 227]. На нашу думку, застосування вказаних норм залежить від волевиявлення дитини, від її власного бажання отримати чи не отримати інформацію про своє походження. Очевидно, що при усиновленні дитини відбувається колізія між правом дитини на інформацію про власне походження і таємницею усиновлення. Однак варто зазначити, що положення статті 227 Сімейного кодексу частково суперечить нормам Європейської конвенції про усиновлення, яка ратифікована Україною, а тому вказана стаття потребує доопрацювання.

Незважаючи на деякі досягнення українського законодавства у регулюванні забезпечення права дитини на інформацію про власне походження, постає проблема відсутності

державного механізму реалізації права дитини на таку інформацію при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій при народженні дитини, анонімному народженні, а також народженні поза шлюбом. У випадку анонімного народження, в тому числі народження дитини сурогатною матір'ю, зачаття та народження дитини із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, або з використанням донорства, неминуче постає протиріччя між інтересами дитини, біологічних і соціальних батьків. Водночас, захист прав та інтересів одного з них може обмежити права іншого, і навпаки. Так само колізія виникає при народженні дитини поза шлюбом.

У таких випадках завданням права є збереження балансу інтересів, якщо це можливо. Для більш детального розуміння, як застосовувати право при наявності колізій не тільки між нормами національного і міжнародного права, а і між внутрішніми нормами держави, звернемось до практики Європейського суду з прав людини.

Так, Європейський суд вбачає можливість обмеження права дитини на доступ до інформації про її походження в разі, якщо таке обмеження має правомірну мету. Наприклад, якщо метою є захист та збереження здоров'я дитини та сурогатної матері у період вагітності та пологів. Або у разі використання донора біологічного матеріалу, з метою забезпечення його анонімності [9, с. 176].

Європейський суд з прав людини визначив, що вибір конкретного правового механізму забезпечення дитині доступу до інформації про власне походження залишається за державами. Однак вибір такого механізму обмежений необхідністю досягти можливого консенсусу – збереження балансу інтересів дитини (забезпечення її права на інформацію), біологічних батьків (реалізація права на анонімність), а також третіх осіб, чий права та інтереси можуть бути порушені (соціальні батьки, родичі дитини, родичі біологічних батьків). Наприклад, у постанові по справі «Каутцор проти Німеччини» Європейський суд з прав людини встановив, що держави зобов'язані розглянути питання про те, чи відповідає встановлення відносин з біологічним батьком найкращим інтересам дитини, наприклад, шляхом надання права на контакт з дитиною [10]. Таким чином, Європейський суд прагне в питанні встановлення батьківства врахувати не тільки інтереси біологічного батька, але й, перш за все, інтереси самої дитини.

Деякі рішення Європейського суду з прав людини зачіпають питання встановлення батьківства і захист інтересів позашлюбних дітей. Наприклад, в рішенні «Калачова проти Росії» заявниця оскаржила відмову російських судів встановити факт походження її позашлюбної дитини від біологічного батька на підставі експертизи ДНК. Суд вказав, що на сьогоднішній день аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини; і його доказова цінність істотно перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких відносин [11]. Таким чином, задовольнивши вимоги матері, рішення Європейського суду посприяло забезпеченню права дитини на інформацію про її біологічного батька, вказавши реальний спосіб отримання такої інформації на підставі експертизи ДНК.

В останні десятиліття, застосовуючи аналогію з таємницею усиновлення, науковці ведуть мову про введення так званої «репродуктивної таємниці» – права на таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав [12, с. 246]. У такому випадку, в разі введення такої конструкції в законодавство, може бути порушення права дитини на отримання інформації про біологічних батьків, можливі біологічні зв'язки та генетичні хвороби. Наразі, така інформація є об'єктом захисту лікарської таємниці. У 2006 році Всесвітня медична організація наголосила: «У разі якщо дитина народжена за допомогою донорства, необхідно заохочувати родини до відкриття дитині відповідного факту, незалежно від того, чи надає внутрішній закон право дитині на інформацію про донора» [4, с. 114].

Висновки. Таким чином, з огляду на зазначене, ми можемо дійти наступних висновків. По-перше, право на інформацію про власне походження є важливим немайновим правом кожної дитини, незалежно від її віку, адже є ґрунтовним для збереження індивідуальності та сімейних зв'язків. Поняття індивідуальності дитини зазвичай застосовується

з прив'язкою до безпосередньої родини дитини, проте дитина має здібності підтримувати множинні зв'язки, і не може бути позбавлена права на інформацію про своє походження.

По-друге, Конвенція про права дитини як основний міжнародний документ у галузі захисту прав дитини закріплює право дитини на інформацію про власне походження і зобов'язує держави-учасниці Конвенції поважати права дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки. Лейтмотивом Конвенції є забезпечення найкращих інтересів дитини, однак Конвенція не визначає об'єктивного критерію щодо оцінювання інформації про походження дитини як такої, що буде слугувати найкращим інтересам дитини, саме тому Конвенція покладає відповідальність за забезпечення найкращих інтересів дитини на національне законодавство.

По-третє, держави – учасниці мають враховувати «м'яке міжнародне право» – норми та рекомендації щодо здійснення прав дитини, зокрема рекомендації Комітету з прав дитини ООН щодо забезпечення доступу до інформації про своє походження. Одночасно, судова практика Європейського суду з прав людини надає більш детальні роз'яснення щодо застосування норм національного законодавства без порушення норм Конвенції, і відповідно, без неправомірного обмеження права дитини на інформацію про власне походження.

Щодо можливості обмеження права дитини на інформацію про своїх батьків, Суд допускає колізію між правом дитини на інформацію про своє походження і правами інших осіб на конфіденційність і на захист від втручання у їхнє приватне життя. Саме тому перед законом, що регулює вказані питання, має стояти мета досягнення балансу інтересів між правами дитини і її біологічних, соціальних батьків, їхніх родичів. На національному рівні держави-учасниці Конвенції мають здійснити необхідні заходи для того, щоб вся наявна інформація про батьків дитини була збережена для можливості надання доступу дитині до такої інформації у разі необхідності, у слухний час.

Стосовно українського законодавства, ми можемо підсумувати, що законодавець приділив увагу деяким аспектам щодо реалізації права дитини на інформацію про власне походження, зокрема, після усиновлення дитини. Проте, не врегульованими залишаються питання про забезпечення права дитини на інформацію про своїх батьків у випадку анонімного батьківства, при народженні дитини з застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, при сурогатному материнстві та використанні донора. Також у національному законодавстві відсутня конкретна норма, що вказує на право дитини на отримання інформації про своє походження і забезпечує механізм реалізації такого права. Тому, для закриття цієї прогалини у законодавстві, правники користуються міжнародними нормами, в тому числі, нормою статті 7 Конвенції. Ми вважаємо, що внесення відповідних змін до сімейного законодавства України з метою приведення його до міжнародних стандартів у цій сфері дасть змогу забезпечити більш ефективний механізм реалізації права дитини на інформацію про власне походження.

Список літератури

1. Джеральдіна ван Б'юрен. Міжнародне право галузі прав дитини. Переклад з англійської Г. Є. Краснокутського, науковий редактор М. О. Баймуратов. Одеса: АО БАХВА, 2006. 524 с.
2. Про права дитини: Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (Дата звернення: 06.03.2019).
3. Ерохина Е. В. Европейское семейное право: учебник. Оренбургский гос. ун.-т. Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2016. 240 с.
4. Hodgkin, R., Newell, P. UNICEF Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Geneva, 2007. 787 p.
5. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Конвенція від 27.11.2008 № 994_a17. Дата оновлення: 11.09.2011. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a17 (Дата звернення: 06.03.2019).
6. Про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: Конвенція від 29.05.1993 № 995_365. Дата оновлення: 01.05.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#o136 (Дата звернення: 06.03.2019).
7. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-14. Дата оновлення: 28.08.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (Дата звернення: 12.03.2019).
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 19.10.1973 № 995_043. Дата оновлення: 23.03.1976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Дата звернення: 06.03.2019).

9. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів, 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
10. Постановление Европейского суда по правам человека от 22.03.2012 по делу «Каутцор против Германии» [Kautzor v. Germany] (жалоба № 23338). URL: <http://www.echr.ru/documents/decisions.htm> (Дата звернення 01.03.2019).
11. Постановление Европейского суда по правам человека от 07.05.2009 по делу «Качалова против Российской Федерации» (жалоба № 24015/02). URL: <http://www.echr.ru/documents/decisions.htm> (Дата звернення 01.03.2019).
12. Дутко А.О. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_42 (Дата звернення 01.03.2019).

Стаття надійшла 25.03.2019 р.

Е. И. Лефтерова, аспирантка
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА РЕБЕНКА НА ИНФОРМАЦИЮ О СВОЕМ ПРОИСХОЖДЕНИИ

Резюме

В статье исследованы нормы международного права, которые закрепляют право ребенка на информацию о своем происхождении, в частности, нормы Конвенции ООН о правах ребенка. На основе анализа судебной практики Европейского суда по правам человека рассмотрена возможность правомерного ограничения права ребенка на информацию о своем происхождении, с целью соблюдения баланса интересов участников соответствующих правоотношений. Далее, рассмотрено закрепление права ребенка на информацию о своем происхождении в нормах Семейного кодекса Украины. В результате исследования сформулирован вывод о необходимости внесения изменений в семейное законодательство Украины, с целью приведения его в соответствие с международными стандартами в сфере защиты и обеспечения права ребенка на информацию о своем происхождении.

Ключевые слова: право ребенка на информацию о своем происхождении, детская индивидуальность, Конвенция ООН о правах ребенка, Европейский суд по правам человека.

E. I. Lefterova, PhD Student
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION OF THE CHILD'S RIGHT TO INFORMATION ON HIS/HER ORIGIN

Summary

The article examines rules of international law, which envisage the child's right to information on his/her origin, in particular, the rules of the UN Convention on the Rights of the Child. Based on the analysis of the European Court of Human Rights case-law the possibility of the lawful restriction of a child's right to information about his or her origin, with a view to maintaining a balance of interests of participants in relevant legal relations, is considered. Furthermore, emphasis is placed on the provisions of the Ukrainian Family code on the child's right to information on his/her origin. Finally, it is concluded that Ukrainian family legislation needs amendments to align with the international standards in the area of protection and guarantee of the child's right to information on his/her origin.

Key words: the child's right to information on his/her origin, child's identity, the Convention on the Rights of the Child, European Court of Human Rights.